

EPITAAF

vereniging voor funeraire archeologie

TAFOFIEL 41 – november 2018

ISSN 2593-3639

1. Nieuwe aanwinst: reeks tekeningen van het bedrijf	
Rombaux- Roland.....	2
2. Diefstal en vandalisme op het kerkhof van Laken:	
het grafmonument Bortier gemutileerd.....	3
3. Graftekens van de familie Frédéric op begraafplaats van Elsene en	
Brussel (Evere).....	6
4. Save the date.....	15

1

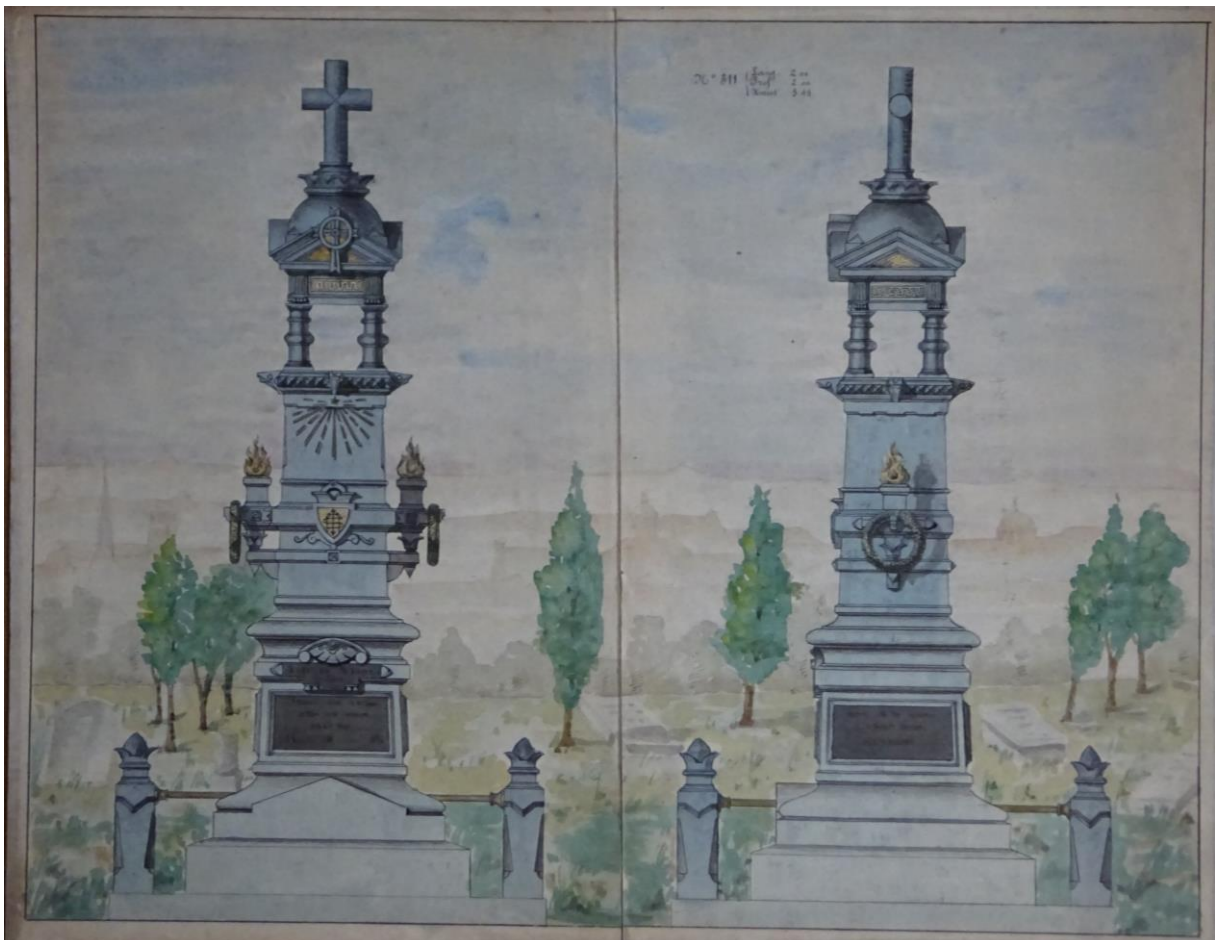
Epitaaf vzw krijgt de steun van

1. NIEUWE AANWINST: REEKS TEKENINGEN VAN HET BEDRIJF ROMBAUX-ROLAND

Linda Van Santvoort

Dankzij Mario Baeck kon Epitaaf een interessant plannenfonds aankopen. Het betreft een 60-tal groot formaat presentatietekeningen van het bedrijf Rombaux-Roland uit Ecaussines. De fraaie tekeningen opgehoogd met aquarel zijn van een hoogstaande kwaliteit. Deze reeks vormt een mooie aanwinst voor de collectie van Epitaaf die reeds in het bezit was van een door Rombaux-Roland uitgegeven catalogus.

2

Edouard Rombaux (1857-1922) was eigenaar van een steengroeve. Als steenhandelaar was hij betrokken bij prestigieuze werven. Na zijn huwelijk in 1881 met Sylvie Roland verwerft het bedrijf Rombaux-Roland medailles op nationale en internationale tentoonstellingen. Het bedrijf specialiseert zich in (oorlogs)gedenktekens en grafmonumenten en ontwikkelt haar activiteiten overal te lande.

Met dank aan Mario Baeck

Bronnen:

<http://www.schellebelledorp.be/Ontwerper.html>

2. DIEFSTAL EN VANDALISME OP HET KERKHOF VAN LAKEN: HET GRAFMONUMENT BORTIER GEMUTILEERD

Tom Verhofstadt

Sinds geruime tijd worden begraafplaatsen geplaagd door vandalisme en diefstal. Ook het kerkhof van Laken ontsnapt hier niet aan. Naast de regelmatige (kruimel)diefstallen van bronzen elementen werd de begraafplaats begin jaren 1990 opgeschrikt door kunstdiefstallen waarbij belangrijke bronzen beelden werden gestolen – lees; afgerukt van de graftekens – met alle gevolgen van dien; we noteren de diefstal van de doodsgenius op het grafteken van Moselli, door beeldhouwer Juliaan Dillens en waarvan vzw Epitaaf in haar collectie (gelukkig) over een gips beschikt!¹ Maar ook bronzen beelden van de beeldhouwers Ernest Salu II², diens medewerker Matthieu Desmaré³ en Marcel Rau⁴ werden jammer genoeg gestolen waardoor we naar granieten sokkels kijken zonder beeld en het kerkhof van Laken kunsthistorisch wordt verarmd!

In 2009 werden we opgeschrikt door de poging tot diefstal van het bronzen beeld *Vers l'Avenir*, een referentiewerk van Ernest Salu II uit 1936 gemaakt voor het grafteken van de Belgische componist Jules Strauwen (1863-1943) wiens portretbuste, eveneens in brons, al was verdwenen. Het beeld werd van zijn 4 meter hoge sokkel getrokken en belandde in vier grote stukken op de grond.

3

De brokstukken van het beeld *Vers l'Avenir*
(Foto © vzw Epitaaf)

Dit feit, het gebroken beeld, was waarschijnlijk een reden om het te laten liggen. Al snel werd vzw Epitaaf ingeschakeld om de beeldfragmenten voorlopig op te slagen in het voormalige atelier Salu. De Stad Brussel zou immers de schade herstellen en het beeld laten restaureren. Dit geschiedde dan ook en werd uitgevoerd door de opleiding Conservatie en Restauratie van

¹ Zie ook Cecilia VANDERVELDE, *Les champs de repos de la région bruxelloise*, Brussel, 1997, p. 492. Over deze diefstal bericht in Epitaaf Nieuwsbrief nr. 46, jan.-febr.-maart 2000.

² Idem p. 495.

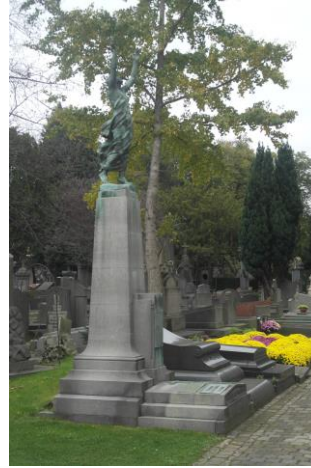
³ Idem p. 498.

⁴ Idem p. 548.

de Artesis Hogeschool te Antwerpen onder leiding van dhr. Patrick Storme. Het beeld werd opnieuw geassembleerd, gereinigd en gerestaureerd en verstevigd met een nieuwe binnenconstructie. Tenslotte werd het beeld opnieuw op zijn sokkel geplaatst waar het vandaag nog altijd te bewonderen is.

Het monument Strauwen kort na de poging tot diefstal van het beeld Vers l'Avenir (foto T. Verhofstadt, 2011 © vzw Epitaaf).

Het monument Strauwen met Vers l'Avenir op haar sokkel. Let trouwens ook het goed onderhoud van paden (ingroenen) en groenonderhoud (foto T. Verhofstadt, 2017 © vzw Epitaaf).

Op zondag 19 augustus 2018 werd één van onze gidsen opgeschrikt door zware beschadigingen die werden aangetroffen aan het Bortiermonument, gelegen aan de inkom van de ondergrondse graf galerijen. De schade was onherroepelijk en ongewoon driest! De marmeren beeldengroep dat het grafteken siert met een voorstelling van Vrouwe Fortuna welke een aalmoes schenkt aan een blind weeskind werd onherroepelijk verminkt en zwaar beschadigd. Beide figuren werden duidelijk met een slijpschijf onthoofd en de rechterarm van Vrouwe Fortuna werd er eveneens afgezaagd. Onmiddellijk werden de instanties op de begraafplaats op de hoogte gebracht en werd een proces verbaal opgemaakt met klacht tegen onbekenden. De vzw Epitaaf besloot de dag zelf nog een perstekst op te maken. Verschillende media pikten dit snel op en de geïllustreerde artikelen in *Bruzz*, *Het Nieuwsblad*, *De Standaard* en *Le Soir* maakten gewag van deze kunstroof! Ook de gesproken en beeldmedia pikten het verhaal al snel op met o.a. *Radio 2* en de *RTBF*. Ook de directie monumenten en landschappen van de Brussel Stedenbouw & Erfgoed verspreidden via een facebook-post het slechte nieuws en maakten tevens gewag van een kunstroof met melding van het PV-nummer en telefoonnummer van de politie indien tips omtrent de ontvreemde hoofden. In een interview met de toenmalige schepen van erfgoed van de Stad Brussel, dhr. Geoffrey Coomans de Brachène, werd wel duidelijk gewag gemaakt van de nakende investeringen op de Brusselse begraafplaatsen om de veiligheid en bewaking te verbeteren...maar voor Vrouwe Fortuna komt dit dus veel te laat.

Het totaalbeeld oogt alles behalve fraai! (Foto T. Verhofstadt, 2018 © vzw Epitaaf).

Dame fortuna zonder arm en hoofd! (Foto T. Verhofstadt, 2018 © vzw Epitaaf).

Het onthoofde kind! (Foto T. Verhofstadt, 2018 © vzw Epitaaf).

De ravage is enorm en verschrikkelijk. Waar tot nu toe bronzen elementen en beelden werden geïsoleerd, verlegt het werkterrein van deze criminelen zich tot marmeren beelden. Herinneren we ons dat de beeldengroep gedurende de restauratiewerken van de graf galerijen tijdelijk werd gehuisvest in het voormalige atelier Salu waar het ook werd gerestaureerd om nadien te worden teruggeplaatst⁵

Met deze korte tekst werd de pers per mail op maandag 20/08 op de hoogte gebracht:

‘Vermoedelijk op zaterdag 18/08 werd het marmeren beeld van het Bortiermonument in de gerestaureerde graf galerijen van Laken het slachtoffer van een drieste beschadiging. De beeldengroep – met de voorstelling van dame fortuna die een aalmoes schenkt aan een blind weeskind – werd onherroepelijk beschadigd; met een slijpschijf werden de beelden ‘onthoofd’.

Recent nog werd dit beeld gerestaureerd in het voormalige atelier Ernest Salu, gelegen naast het kerkhof en beheerd door de vzw Epitaaf. Het hele verhuisproces werd fotografisch gedocumenteerd.

Het is niet de eerste keer dat overvallers aan het werk zijn op een kerkhof, maar met een slijpschijf een marmeren beeld onthoofden...!’

Hieronder volgen links naar de persartikels:

<https://www.bruzz.be/actua/marmeren-beelden-onthoofd-op-kerkhof-van-laken-2018-08-20>

https://www.nieuwsblad.be/cnt/dmf20180820_03674972

http://www.standaard.be/cnt/dmf20180821_03675424

<https://www.radio2.be/vlaams-brabant-brussel/kunstroof-op-begraafplaats-van-laken>

https://www.rtf.be/info/regions/detail_une-statue-ineestimable-vandalisee-dans-le-cimetiere-de-laeken?id=9999902

⁵ Lees in dit verband Tom VERHOFSTADT, *Bortier verhuist van Laken naar...Laken* in: Tafotiel 21, mei 2014, pp. 6-18.

3. GRAFTEKENS FRÉDÉRIC OP DE BEGRAAFPLAATS VAN ELSENE EN BRUSSEL (EVERE)

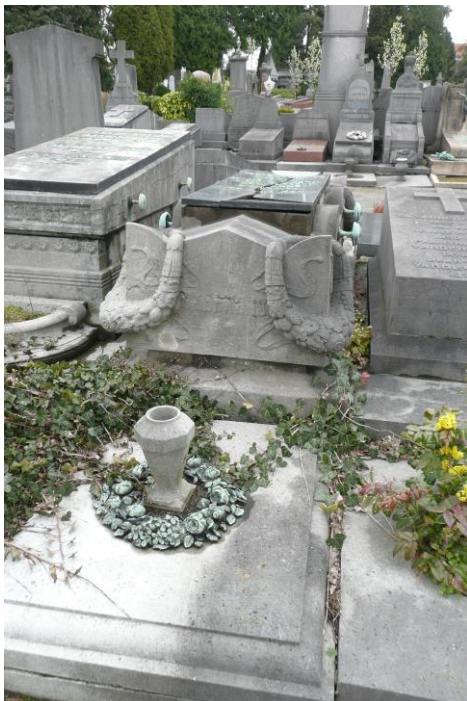
Linda Van Santvoort

De begraafplaats van Elsene is van een uitzonderlijke kwaliteit. In 2008 werd door de gemeente de opdracht gegeven aan Epitaaf vzw om de interessante graftekens in kaart te brengen. Die opdracht resulteerde in een inventaris met 727 graftekens en in een uitgebreid onderzoek naar de geschiedenis van de begraafplaats en haar merkwaardigste monumenten.

Intussen ligt die studie tien jaar achter ons en heeft de gemeente werk gemaakt van een beleid en beheersplan. Op 15 september 2016 werd een gedeelte van de begraafplaats beschermd als landschap en werden de hoofdingang, de toegangspaviljoenen, de omheiningsmuren, het schuilpaviljoen en 40 graftekens beschermd als monument door de Regering van het Bussels Hoofdstedelijk Gewest.⁶

Bij de zoektocht naar de meest interessante graftekens werd de aandacht o.a. getrokken door het monument Clepkens-Frédéric.

De sarcofaag Clepkens-Frédéric op begraafplaats van Elsene

Elsene
Grafmonument Clepkens-Frederic
Perk U, rij 9, plaats 8
Concessienummer : 2505
Opgericht in 1917 door grafmaker Cordemans

CLEPKENS
(op de plaat)
FLORENT HILLAIRE
1842-1917
MARIE FREDERIC
VEUVE FLORENT
CLEPKENS
1852-1935
ADELE CLEPKENS

6

⁶ http://doc.erfgoed.brussels/REGISTRE/AG/049_058.pdf

Het grafmonument van de familie Clepkens-Frédéric is van het type sarcofaag. Het is volledig in blauwe hardsteen uitgevoerd, alleen de grafplaat is in een ander materiaal nl. zwarte graniet en is opgehoogd met bronzen letters.

De sarcofaag is op een bijzonder decoratieve manier vorm gegeven, met in vooraanzicht een vorm die refereert naar de cipe. Een centraal gedeelte is als een klein driehoekig fronton uitgewerkt en wordt geflankeerd door opstaande hoeken of acroterie. Rond die acroterie zijn bloemenkransen opgehangen die in hoogrelief zijn uitgewerkt. De kransen zijn vastgebonden met linten die zwierig in laagrelief zijn uitgewerkt. Dezelfde compositie herhaalt zich aan de achterkant.

In de stenen bloemenkransen zijn immortellen en papaverbollen te herkennen maar ook eikenblad en hulst.

De zijkanten van de sarcofaag zijn vlak en uitgewerkt in twee opeenvolgende bogen waarin bronzen haken zijn aangebracht die dienen om er echte kransen aan op te hangen. Die bronzen haken zijn uitgewerkt als cirkelvormige ornamenten.

Vóór het monument is een stenen dal aangebracht waarop een stenen urne staat. Rond de voet van de urne ligt een bronzen bloemenkrans bestaande uit rozen, papavers en viooltjes.

De florale decoratie is bepalend voor het uitzonderlijke karakter van dit grafmonument. Het ligt voor de hand dat de voorgestelde bloemen en planten funerair een symbolische betekenis hebben.

Foto L. Van Santvoort © Epitaaf vzw

*Symboliek van de florale ornamenten*⁷

De papaver symboliseert de kortstondigheid van het leven en is ook het attribuut van Hypnos, Griekse god van de slaap die de tweelingbroer is van Thanatos, de dood. Zowel de papaverbloem als de bolvormige zaadknop worden vaak voorgesteld in de funeraire context. In de stenen bloemenkransen herkennen we verschillende papaverbollen, in de volksmond ook 'slaapbollen' genoemd. De papaver is bijzonder geliefd in de context van het fin de siècle en de art nouveau. Zo blijkt ook uit het werk van P. Verneuil, *Etude de la plante, son application aux industries d'art* (Parijs, ca.1900).

De *immortelle* of strobloem wordt verwerkt in rouwkransen, een traditie die al bestond in de Egyptische en Grieks-Romeinse tijd maar die in de 19de eeuw terug wordt opgenomen.⁸

Het eikenblad staat dan weer symbool voor spirituele kracht, macht en levensduur.

Hulst is met zijn altijd groene en glanzende bladeren en rode bessen symbool voor eeuwig leven. In een christelijke context is er een verwijzing naar de doornenkroon en het lijden van christus.

De rozen suggereren passie (rode roos) en zuiverheid (witte roos). Verwelkt refereren ze naar de dood.

Het viooltje (in de bronzen bloemenkrans) is omwille van de vijf kelkblaadjes traditioneel een mannelijk symbool. Het komt in de funeraire symboliek terecht omwille van de Franse woordspeling "pensée".

De florale ornamenten van dit grafteken zijn met de grootste zorg uitgewerkt en getuigen daarom van een groot vakmanschap.

*Biografie van de familie Frédéric*⁹

De concessie 2505 op de begraafplaats van Elsene is toegekend aan Marie Julie Frédéric (1852-1935), weduwe van Hillaire Florent Clepkens (1843-1917), door het college van Elsene op 27 november 1917. De concessie heeft een oppervlakte van 2,50 m², de kelder geeft plaats voor drie kisten en kostte 750 Bfr. De concessiehouster woont op het ogenblik van de aanvraag aan de Troonstraat 223 te Elsene.

De aanvraag voor de bijzetting van dochter Adèle Clepkens († 1939) werd ingediend door de moeder overste van *Les Filles de Marie* te Sint-Gillis aan de Theodoor Verhaegenstraat. Deze secundaire school bestaat nog steeds op het zelfde adres¹⁰. Mogelijk was Adèle Clepkens er als lerares-zuster aan verbonden.

⁷ Marcel CELIS, *Een funeraire tuin*, in: *Nieuwsbrief Epitaaf*, Nr. 23, april-juni 1994, pp.2-6.

⁸ Vanuit het provencaalse Olioules werd de intensieve cultuur van de immortellen verspreid vanaf ca. 1820

⁹ Gegevens afkomstig uit Concessiedossiers Elsene en Brussel (Evere) en Geanet
<https://gw.geneanet.org/phsiobud?n=frederic&oc=&p=leon+henri+marie+baron+1929>

¹⁰ Zie <http://www.irismonument.be/nl.Sint-Gillis.Sterckxstraat.8.html>

De in dit graf begraven Marie Frédéric is de oudste en enige zuster van de kunstschilder Leon Frédéric (1856-1940), de meest bekende telg van deze familie. Met zijn naturalistische en symbolistische schilderijen behoorde hij tot de avant-garde van het Brusselse fin-de-siècle. De kunstenaar is opgenomen in de canon van de kunstgeschiedenis. Zeer recent nog liep er een grote overzichtstentoonstelling over zijn leven en werk in Ornans (FR).¹¹

Leon Frédéric woonde en werkte aan de Haachtsesteenweg in Schaarbeek waar hij ook overleed. Het valt aan te nemen dat hij op de oude begraafplaats van Schaarbeek werd begraven. Die werd gesloten in 1965, slechts een deel van de graven werd overgebracht naar de nieuwe begraafplaats (op Evere en Sint-Stevens-Woluwe). Het graf van Frédéric werd niet overgebracht.¹²

Links :Eugène¹³ Frederic, Portret door Leon Frederic, 1891
KMSKB inv. 12172
Rechts: zelfportret Léon Frédéric
Bron : kikirpa

De pater familias van de familie Frédéric ligt begraven op de begraafplaats van Brussel (Evere). Juwelier Antoine Joseph Eugene Frédéric (1821-1903) vroeg in 1882 een concessie aan voor een grafmonument op de toen nieuw aangelegde begraafplaats van Brussel stad. Uit het concessiedossier blijkt dat hij zijn jong overleden zonen, Eugène (1850-1851) en Ernest (1851-1855) die waren begraven op de begraafplaats van de Leopoldswijk (Sint-Joosten-Node) naar een nieuw familiegraf wilde overbrengen. Zelf overleed Eugène Frédéric in 1903 en is hij er samen met zijn echtgenote – Felicie Dufour († 1890)- begraven.¹⁴

¹¹ *Léon Frédéric (1856-1940): un autre réalisme*. Musée Gustave Courbet, 6.07.2018-15.10.2018

¹² Navraag op het kantoor van de begraafplaats van Schaarbeek gaf aan dat er geen graf van de familie Frédéric is geregistreerd. Dat is opmerkelijk omdat de meeste vooraanstaande kunstenaars- Schaarbeek was immers de kunstenaarsgemeente bij uitstek- wel werden overgeplaatst.

¹³ De familie noemde hem met zijn tweede naam: Eugène.

¹⁴ Begraafplaats Brussel Evere, concessiedossier 506.

De familie Frédéric-Dufour. Uiterst links Léon Frédéric, uiterst rechts Marie Frédéric die op Elsene is begraven.
Bron : © KIK-IRPA, Brussels (Belgium), cliché M286921]

10

Een 'familiemonument'

Monument Frederic op de begraafplaats van Brussel (Evere)
Foto L.Van Santvoort 21 oktober 2008 © Epitaaf vzw

Het monument Clepkens-Frédéric op de begraafplaats van Elsene is quasi identiek aan het monument van de familie Frédéric op de begraafplaats van Brussel (Evere).¹⁵ Beide

¹⁵ Cecilia VANDERVELDE, *La Nécropole de Bruxelles*, Brussel, 1991, p. 598.

monumenten zijn uitgevoerd door het bedrijf Cordemans dat werd gesticht door Jean Cordemans in 1852 en opgevolgd door diens zoon in 1882. Louis Cordemans, laatste van het driegeslacht, nam andere funeraire bedrijven over: Verstrepen (1913) en de Gay (1925) allebei gevestigd aan de *avenue du Cimetière* aan de ingang van de Brusselse begraafplaats waar ook Cordemans gevestigd was. Tenslotte wordt ook het grafmakersbedrijf van E. Laloux overgenomen. Het bedrijf Cordemans wordt aldus de belangrijkste Brusselse onderneming in grafmonumenten gedurende de interbellumperiode.¹⁶

Het monument in Evere (1882) is geplaatst op de hoek van laan 5 en weg 17. De karakteristieken van het monument en zijn afwerking aan alle zijden komt er beter tot zijn recht. In Elsene is het monument (1917) ingesloten waardoor de uitwerking van de zijanten niet goed zichtbaar is.

Dat éézelfde ontwerp met 35 jaar afstand door de familie wordt gekozen bij hetzelfde bedrijf is niet zonder betekenis. De familie Frédéric vond in deze sarcofaag blijkbaar de vorm die uitdrukking gaf aan de manier waarop zij haar doden wenste te eren.

Toch is er een belangrijk verschil in de manier waarop de monumenten worden afgedekt. De sarcofaag in Elsene is bekleed met een eenvoudige grafplaat.

Links : foto van de bronzen grafplaat ontworpen door Léon Frédéric, gesigneerd en gedateerd 1890.

Foto L. Van Santvoort 21 oktober 2008 © Epitaaf vzw

Rechts: gipsmodel voor de grafplaat bewaard in het Parijse musée d'Orsay

Foto https://art.rmngp.fr/fr/library/artworks/leon-henri-marie-frederic_in-deo-resurgimus_platre_sculpture-technique_1890

¹⁶Idem, p. 609.

Het monument in Evere wordt bekroond met een bronzen grafplaat waarop twee kinderen in 'gisant' worden afgebeeld. Uitgewerkt in laagrelief wordt de klemtoon gelegd op de kinderhoofdjes en op de subtiele en sierlijke plooiën die de kinderlichaampjes bedekken. De plaat is gesigneerd en gedateerd: Léon Frédéric 1890.

Een gipsen model voor deze grafplaat was tot in de jaren 1980 eigendom van het "maison d'Arenberg" maar is vandaag onderdeel van de collectie van het Orsay museum in Parijs.

De compositie en voorstellingswijze ligt helemaal in de lijn van het picturaal en grafisch oeuvre van Léon Frédéric. De belangstelling voor de voorstelling van kinderen is een constante in zijn oeuvre. Zowel in zijn realistische werken als in zijn symbolistische nemen kinderen een prominente plaats in. Cecilia Vandervelde wijst naar het triptiek "le ruisseau" (KMKB) waar de zijpanelen van het drieluik zijn uitgewerkt als een stroom van kinderlichamen. Het schilderij kwam tot stand in de periode 1890-99. Dit symbolistisch schilderij is één van Frédéric's meest gekende werken. Toch toonde Frédéric zijn talent vooral in de vele tekeningen en studies van kinderen.

Studies voor kinderhoofdjes, rechts:
voorstudie voor Le ruisseau (1885)
Bron: KIKRPA

Het ontwerp voor deze grafplaat past dus zeker in het oeuvre van Léon Frédéric. In de voorstelling van zijn jong overleden broers die stierven nog vóór hij geboren werd, kon de kunstenaar uitdrukking geven aan de gevoelens van verdriet en rouw die in het gezin Frédéric-Dufour nog lang nazinderde en die er toe bijdroegen om het familiegraf met dit bronzen reliëf te versieren.

Over de uitvoering van dit reliëf blijven er nog wat vragen. Van Léon Frédéric immers zijn geen andere reliëfs of beeldhouwwerken gekend. Het subtiel laag reliëf is van een zodanige bijzondere kwaliteit en dat is een reden om kunstenaar Julien Dillens of zijn atelier er mee in verband te brengen.

Durven we de hypothese naar voor te schuiven dat Frédéric hier de hulp heeft ingeroepen van zijn goede vriend Julien Dillens? Hun vriendschap klimt op tot de tijd toen ze nog studeerden aan de academie. Samen waren ze lid van de in 1880 opgerichte groep 'L'Essor'.¹⁷ In 1879 reeds maakte Julien Dillens een portretmedaillon van Léon Frédéric en later in 1887 volgde een buste.¹⁸

Léon Frédéric op bezoek in het atelier van zijn vriend beeldhouwer Julien Dillens¹⁹
© KIK-IRPA, Brussels (Belgium), cliché M28693

Nog een andere vergelijking dringt zich op. Op slechts een boogscheut van het Frédéric monument op de Brusselse begraafplaats springt een ander monument in het oog. Dat van Edouard Bauwens (1831-1902).²⁰

Als oud-leerling van het Brussels conservatorium en later ook professor stond hij aan de wieg van de *Société Royale L'Orphéon de Bruxelles*. Onder zijn directeurschap wist L'Orphéon grote successen te boeken. Zijn grafmonument staat in het teken van zijn muzikale levensloop. Een hoge gecanneleerde zuil draagt een bronzen lier en is halverwege versierd met het portretmedaillon van de overleden musicus.

Monument Edouard Bauwens, 1903
Julien & Gustave Dillens, grafmaker E. Laloux
Begraafplaats Brussel (Evere)
Foto L. Van Santvoort 21 oktober 2008 © Epitaaf vzw

¹⁷ Meer over Leon Frederic in : Linda VAN SANTVOORT, *Naturalisme en symbolisme in en andere aspecten van het oeuvre van Leon Frederic*, Licentiaatsverhandeling Vrije universiteit Brussel, Kunstgeschiedenis en Archeologie, promotor : L. De Pauw, Brussel, 1977. En ook in : Léon & Georges Frederic, retrospectieven; Schaarbeek 5-12-2000/27-1-2001.

¹⁸ Léon & Georges Frederic. Retrospectieve, Schaarbeek 5-12-2000- 27-1-2002. Cat. nr. 99 en 100.

¹⁹ Hoewel op de databank van het Koninklijk Instituut van het kunstpatrimonium de kunstenaar bij wie Frédéric op bezoek is niet wordt geïdentificeerd is Julien Dillens zeer herkenbaar op deze foto.

²⁰ Cecilia Vandervelde, op. cit. p. 317, concessiedossier 2460.

Het monument dat dateert van 1903 is afkomstig uit het atelier van grafmaker Emile Laloux²¹ maar is ontworpen en op de sokkel gesigneerd door G. & J. Dillens. Het portret medaillon draagt de signatuur van Julien Dillens. Zijn broer Gustave Dillens was vooral actief als ornamentale beeldhouwer.

Links: het Frédéric monument, Brussel (Evere) Rechts: het Bauwens monument, Brussel (Evere).
Foto's L. Van Santvoort 21 oktober 2008 © Epitaaf vzw

Het is vooral de sokkel die een grote gelijkenis vertoont met het Frédéric monument want ook hier zijn kransen opgehangen aan acroterie. Die kransen zijn zeer verwant aan die van de Frédéric monumenten maar verschillen door een andere materiaalkeuze: ze zijn in brons uitgevoerd. Deze kransen zijn dus wellicht het werk van Gustave Dillens, ornamentale beeldhouwer.

Epiloog in mineur

Het Clepkens-Frédéric monument op Elsene is – op de gebroken grafplaat na - in goede staat gebleven. Het Frédéric monument op de begraafplaats van Brussel (Evere) is helaas nog vrij recent ten prooi gevallen aan de zoveelste diefstal. De bronzen plaat naar ontwerp van Léon Frédéric is verwijderd en daarmee heeft het monument ook een belangrijk deel van zijn artistieke kwaliteit moeten prijs geven.

Diefstal van bronzen ornamenten is al langer een probleem, soms betreft het metaaldiefstal. In dit geval echter gaat het om kunstdiefstal. Van Julien Dillens zijn intussen de meeste bronzen op alle Brusselse begraafplaatsen verdwenen. Achter al deze diefstallen en ook achter de verdwijning van dit Frédéric reliëf zit duidelijk een 'kennersoog'.

De concessiehouders van het Frédéric monument op Brussel (Evere) hebben intussen een nieuwe grafplaat laten aanbrenge
Foto L. Van Santvoort 15 november 2018 © Epitaaf vzw

²¹Het bedrijf van Emile Laloux was zeer actief op de Begraafplaats van Brussel en realiseerde er veel monumenten in art nouveau-stijl. Lees in dit verband: Linda VAN SANTVOORT, *Art nouveau op Brusselse begraafplaatsen. De klant is koning!*, in : Erfgoed Brussel, nr. 22, april 2017, pp. 104-115.

4. SAVE THE DATE

Voor 2019 kondigt Epitaaf alvast enkele evenementen aan.

Erfgoeddag – zondag 28 april 2019

Het is een traditie dat Epitaaf met een tentoonstelling en/of een rondleiding op een begraafplaats deelneemt aan de jaarlijkse Erfgoeddag. Het thema “Hoe maakt u het” plaatst ambachtelijkheid in de kijker en is bijgevolg op het lijf geschreven van onze vereniging. Een optie kan zijn om het beeldhouwers alaaam (de werktuigen) in de kijker te plaatsen en visueel voor te stellen, stap voor stap, hoe een beeldhouwwerk tot stand komt.

Annual General Meeting (AGM) van de Association of Significant Cemeteries in Europe (ASCE)- 3 tot 5 oktober 2019-Gent

In oktober 2019 zal de jaarlijkse ontmoeting van ASCE doorgaan in Gent.

Het thema van de AGM is: *Heritage cemeteries in the 21st century: use, reuse and shared use.*

Epitaaf is één van de organiserende partners samen met de stad Gent, de provincie Oost Vlaanderen, het Agentschap Onroerend Erfgoed, de UGent, de VUB en Grafzerkje vzw.

Op de annual Meeting van ASCE in 2017 werd het licht op groen gezet voor het congres in Gent in 2019. Momenteel loopt een internationale ‘call for papers’.

15

Het aandeel van Epitaaf zal substantieel zijn vermits een halve dag van het tweedaags congres za doorgaan in Laken met een bezoek aan de begraafplaats en aan het atelier Salu. Deze participatie zal de internationale zichtbaarheid van Epitaaf ten goede komen.